

KIRGIZLAR ÜZERİNE GÖZLEMLER¹

W.W.Radloff

Fransızca'dan Çeviren:

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU

Kısa bir süre önce Tanrı Dağlarına (Tıyan-Şan) yaptığım bir gezide, özellikle Yukarı Asya'nın Türk halklarını araştırmakla meşgul olmuştum. V-VI. yüzyıllarda bu çevrenin tarihinde önemli rol oynadığı halde hâlâ az tanınan bir halk olan ve şimdiye kadar Tanrı Dağlarından geçen kervanların korkulu rüyası olarak kalmış olan Kırgızlar hakkında yapacağım bazı farklı çalışmaların ilgi ile karşılanılacağını sanıyorum

Omsk şehrinden Kokand Hanlığı'na ve Hazar Denizi'nden Altay Dağlarına kadar büyük Orta Asya bozkırlarında dolaşan halkların hepsi genel olarak Kırgız diye adlandırılırlar. Asla kendilerini Kazak adıyla adlandırmazlar, bu isim, tarih onlardan bahsettiğinden beri bu halkların çoğuna tamamen yabancıdır. Kazakların büyük bir kısmı Rusya'ya tabii idiler; onlar üç büyük Orda'ya² bölünürler: Balkaş'ın güneyinden Isık Göl'e kadar Büyük Orda (Ulu Cüz), Omsk şehri ve Balkaş arasında Orta Orda (Orta Cüz), bozkırın batı kısmında Küçük Orda (Küçük Cüz). Kırgız adı bu Ordalara Rus Kazakları tarafından verilmiştir. Semipalatinsk'in güneyindeki Kazak boyları ve Doğu Altay'daki Kırgız boyları bu adla adlandırıldılar.

1 Bu makele Journal Asiatique dergisinin 1863 yılına ait 9. sayısından tercüme edilmiştir.

2 Orda grup bölük, kısım anlamında kullanılmaktadır.

Bugün, kendisini Kırgız olarak adlandıran Yukarı Asya'nın yegâne halkı, Kokand Hanlığı'nın toprakları ve Isık Göl dağlarında yaşamaktadırlar. Onlar bizde, yani Avrupa'da, Kazaklar ve güney komşularının onlara verdikleri Kara Kırgız adıyla bilinirler. Çinliler onları şimdi aynı Cungar Kalmuklar gibi Burut adıyla adlandırıyorlar.

Bu Burut adı da Kırgızlara yabancısıdır. Zaten Burut kelimesi halk isimlerine eklenen Moğol dilinin çokluk ekini taşıdığı kuşkusuzdur. Meselâ Saka veya Yaka'nın Yakut olması böyledir. Burut sözcüğünün kökü demek ki, *Bour* idi ve gerçekten de Bor³ (Karaciğer) soyadı Kırgızlarda bulunmaktadır.

Kırgızların kendi isimlerine verdikleri etimolojik anlam inandırıcı olmaktan ziyade orijinaldir, daha inandırıcıdır. Her halk kendi ismini oluşturan seslerde bir mana bulmaya gayret eder ve bunu başardığında, bir süre sonra kamuoyu düşüncesi bir başkasını değil de niçin ve neden bu ismi taşıdığını meşru ve doğru göstermeyi üzerine alır. Kırgızlar isimlerinin çoğunlukla *Kırk-kız*'ı ifade ettiğini söylüyorlar ve geleneklerinin hepsi sadece bunun varyantlarıdır. İşte onlardan bir tanesi:

Anlatılanlara göre eskiden bir kızı olan bir han varmış. Bu prensesin yanında birlikte oyun oynadığı kırk genç kız varmış. Prensese arkadaşlarının kendisine eşlik ettiği uzun geziler yapmayı seviyormuş. Bir gün bu genç kızlar bu gezilerden birinden dönerken babalarının yurtlarını ıssız, obalarını yıkılmış bir vaziyette bulurlar. Kısa bir süre önce ayrıldıkları bu yerde ne büyük sürülerinden ne de insanlardan iz kalmamıştır. Düşmanlar kendileriyle birlikte her şeyi alıp götürmüştür. Etraflarını dikkatlice incelediklerinde nihayet kızıl bir köpek görürler ve başka bir erkek olmadığı için kızlar onunla yetinirler. Kızlar arasında bu köpek nasıl bir rol oynadı? Bu açıklamakla görevli olmadığım bir şeydir, ama efsane bir yıl sonra bu topluluğun iki katı olduğunu ekliyor. Bu kırk kız'dan gelen nesiller atalarının hatıralarına saygı göstermek için Kırgız adını aldılar.

V. yüzyılda⁴ Kırgızları tamamen başka bir çevrede buluyoruz; Sayan Dağları ve Yenisey Irmağı çevresinde oturuyorlar. Bu dönemin Çinli yazarları onları Yenisey ırmağının adıyla *Kian-Kouen* olarak adlandırıyorlar ve yeşil gözlü, sarı saçlı olarak tasvir ediyorlar. Bu tanım âlimlerin çoğuna, bu halkın İndo-German bir halk olduğunu tahmin ettiriyor. Kısa bir süre sonra böyle adlandırılan Kian-Kouen ya da Ha-

3 Bunun aynı aşiretin ortak kökenini tanımlamak için birkaç aile tarafından kullanılan genel ad veya soyadı olduğunu duydum. Daha sonra göstereceğim gibi bu isimler nesilden nesile muhafaza edildiler ve Altay halklarında oluşmuş olan heterojen ve çokluğu belirtmek için bir dizin olarak kullanılabilir.

4 Klaproth, Mémoires relatifs a l'Asie, tableaux historiques. Abel Rémusat, Recherches sur la ville de Karakoroum, Recherches sur les langues tatares. Ritter, Erdkunde, vol, über die Hakas.

kaslar Uygurlara bağımlıydılar. Ama VII. yüzyılın ortalarına doğru daha güçlü olan Kırgızlar güneye doğru yöneldiler ve Uygurlara saldırdılar. Topraklarını Tangut (Tibet) sınırlarına kadar genişlettiler. Aynı zamanda Çin'le ilişki kurdular. Sonraki yıllar, Kırgızlar ile Uygurlar arasında karşılıklı saldırı ve savaşlarla doludur. Bu son olaylar Kırgızların sert, güçlü ve acımasız olduklarını gösterir. Bu özellikleriyle günümüzden farklı oldukları görülür. VIII. yüzyılda her yerde geri atılan ve kısmen Kırgızlar tarafından hâkimiyet altına alınan Uygurlar derhal, tükenen güçlerini yeniden toplayarak Çin'le ittifak yaptılar, acımasız düşmanlarıyla şiddetli savaşlar yaptılar ve onları kuzeye doğru ittiler. IX. yüzyılda Kırgızlar yeniden Uygurlara saldırdılar ve yirmi yıl süren şiddetli savaşlardan sonra güçlerini yok ettiler ve kraliyet ailesini ortadan kaldırdılar.

Bütün bu savaşlar sırasında Çinliler galip tarafın dostlarıydılar ve daha zayıf tarafa imkânlar sağlayarak avantajlı görünen tarafı yanılarak düşmanlıklarını yeniden tahrik etmeye gayret ediyorlardı. Bu kez de prensiplerine bağılı kalan Çinliler dağılan Uygurları yeniden birleştirdiler, onlara kesin olarak kuzeye çekilmeye devam eden Kırgızları yenilgiye uğratma vasıtalarını verdiler ve IX. yüzyılın ortalarına doğru Çinlilerin hâkimiyeti altında yeni bir Uygur Krallık Hanedanı buluyoruz. Bu devirden başlayarak Kırgızların gücü Yenisey'de toplandı ve Altay'ın ortalarına kadar yayıldı. Moğol (Yuan) Hanedanı döneminde, Çinliler sınırlarını kuzeye doğru taşıyarak doğal olarak bu halklar ile yeniden ilişki kurmak fırsatını elde ettiler ve Çinli tarihçiler bu Kırgız kabilelerinin Kian-çu ve İlan-çu diye iki şehre sahip olduklarından bahsederler. XVIII. Yüzyıla kadar bu çevrede kaldılar. Hala o çevrede kalan Rus Kazakları da onları burada buldular ve Rus Kazakların Kırgızlara karşı vermek zorunda oldukları şiddetli-korkunç savaş zamanının Kırgızlarının savaş gücünü azaltmadığını gösteriyor. Nihayet kabileler yeniden güneye çekildiler, ama son yüzyıla kadar onları Güney Altay'da ticaret yaparken görüyoruz. Bu çevrenin Teleütleri bana atalarının galip geldikleri savaşlarda Kırgızlara bıraktıkları birçok yer gösterdiler. Güzün Altaylara yaptıkları son akını Urusul Teleütlerinden biri bana anlattı. Gece boyunca çok kar⁵ yağmıştı ve Kırgızları kayaksız gören Teleütler onların tehlikeli bir duruma düşüklerini anladılar ve onların üzerine atılarak hepsini öldürdüler. Sadece birkaçı kara batmamak için keçe örtüleriyle kar üzerinde kayarak kaçıp kurtulmayı başardılar. O zamandan itibaren Kırgızlar Altay'dan tamamen kayboldular. Onların Tanrı Dağlarına kadar çekildikleri sanıldı. Bununla birlikte benim düşünceme göre Kırgızların en büyük kısmı Altay Teleütleri ve Soyonlar gibi komşu halklar arasına dağıldı ve çok

5 Yaklaşık bir metre uzunluğunda tahtadan yapılmış ayak kızağı, Sibiriya halkları soğukta sert karlar üzerinde bu kızağın yardımıyla kayarlar.

küçük bir kısmı bu Türk göçebelerinin ülkesine (Kazaklar) Nor-Saysan Gölü'nün ötesine göç ettiler.

Nasıl olursa olsun, ben onları Tanrı Dağlarında buldum, Altayların kuzeyinden geldikleri sanılan Kırgız halkı olduğunu tekrar ediyorum. Bununla birlikte halkın hatıralarında bu göçle ilgili hiçbir iz bulamadım. Sadece iki yüz yıl kadar süren bu kadar önemli bir olayın milli geleneklerde çok geniş bir yer işgal etmiş olması gerekirdi, ama onlar bile bundan bahsetmiyorlar, her şeyin aksine, herkes Kokand Hanlığının batısından ve güneyinden bahsediyor. Bununla birlikte Kırgızlar bu son çevrenin asıl insanları değildir, bütün diğer Müslüman halklar onları hiç sevmeyizler. Ne Kazaklar, ne Sartlar ne Kokandlılar, ne de Kaşgar Tatarları (Uygurlar, Çince Ko-za), atalarının bir köpek olduğu için onlarla ilişki kurmak istemezler, kardeş gibi bakmazlar. Bizzat Kırgızlar ataları olarak köpeği kabul ettikleri için diğer komşularıyla akrabalık bağı olmadığını kabul etmiş görünüyorlar. Bu da onların komşuları ve kendi aralarında hiçbir yakınlık olmadığını kabul ettiklerini gösterir. Gerçekten de bu kızıl köpek hikâyesi sadece Yukarı Asya'nın birçok halkının benimsediği, kökenlerini borçlu oldukları, geleneklerinde yaşattıkları kurttan gelmenin sadece bir varyantı olabilir. Buna örnek olarak özellikle Börteçineleriyle Moğolları ve Si-Hay Gölü'nde Türklerin dişi kurdunu sayabilirim.

Belki Kırgızlar taşıdıkları ismi tesadüfe borçlular, eskiden Yenisey'de oturan halktan farklı bir halk ismini de tesadüfen almış olabilirler.

Bununla birlikte, Kırgızlar tarihleri ve ilk vatanları bilinmese de, bu kara göçebeleri Kazaklarla büyük bir dış benzerliğe sahiptirler ve Çinli tarihçilerin bahsettikleri sarı saçlı, mavi gözlü insanlardan onlar arasında pek iz kalmamıştır. Onları Hakasların veya Kian-Kuenlerin torunları kabul etmek lazımdır. Geleneklerinin olmayışı gerçekten bir şeyi ortaya koymamıza müsaade ediyor. O da nasıl ki İslam'ı benimzediklerinde ilkel adetlerini geleneklerini kaybettikleri gibi Kırgızların Hakaslardan ayrılmalarından itibaren çok uzun yüzyılların geçmiş olmasıdır ve belki orijinal tipleri bu uzun zaman kendilerini çevreleyen Türk ve Moğol kabileleri arasında kayboldular.

Kırgız boy ve oymak isimlerini incelerken daha evvel Batı Altay Teletlerinde karşılaştığım ve bu kabileler arasında ilişkiler olduğunu ispat eden beş isim buldum: Bu beş cins isim şunlardır: Tölös, Munduz, Saru, Toro, Kuşçu. Bu isimleri taşıyan beş boy kesinlikle XVII ve XVIII. yüzyıllarda Altay halkları ile karışmış olan Kırgız halklarından geriye kalanlardır. Bu adlardan birincisi en ilginç olanıdır. Sibiry'a'nın fetih tarihi bizzat Töles adını verdiği Telets Gölü'nün (Altın Göl, bu bölgede yaşayanla-

rın verdikleri isim) yakınında yaşayan bir Tölös halkından sık sık söz eder. O halde bu Tölös halkı çok önceki bir dönemden XVII. Yüzyıla kadar Altay Teleütlerinde iz bıraktı ve aynı isme Kara Kırgızlarda da rastlandığına göre, bu iki halkın (Altay Tölösler ve Tanrı Dağı Tölösleri) aynı kökten olması muhtemeldir, yani X. yüzyıl Hakasları. Yukarı Asya halklarının yönetim merkezlerinde pek çok değişiklik yapan Kalmuk Hanlığının yıkılmasından çok önceleri Tölöslerden çok söz edilir. Ama bu büyük tarihi olaydan sonra, meselâ Teleütlerde rastlanan, fakat bu büyük tarihi olaydan sonra Altay halkları ve Tanrı Dağı Kırgızları arasında münasebetler yaşamaya devam eder. Mesela, Teleütlerde rastlanan Burut generik isminin de işaret ettiği gibi sadece Kırgızları Burut adıyla tanımlayan Kalmuklarca kullanılan Burut cins adının Tanrı Dağı Kırgızları ve Altay halkları arasında var olan ilişkiler devam eder.

Yuan dönemi Çinli yazarları Mancu (posta istasyonu) da oturan ve ağır yükleri taşıyabilen Kırgız denilen insanlardan bahsettiğine göre Kara Kırgızlar çok eskiden beri Tanrı Dağlarında oturuyorlardı.(Ritter, 1130).

O halde geçmişte olan olaylardan aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz. Yenisey Kırgız kabileleri (Hakaslar) X. Yüzyılda tekrar kuzeye atıldıkları zaman, yarısı Tanrı Dağlarına kadar batıya kaçtılar ve günümüzdeki Kırgızlar Kara Kırgızlar bunların torunlarıdır. X. Yüzyılda Yenisey'e geri dönenler ise komşu kabilelerle Altay Teleütleriyle, Soyonlarla karıştılar ve Yukarı İrtiş bozkırlarına yayıldılar.

Kırgızların kökenine gelince kesin olarak bir şey söylemeye cesaret edemiyorum. Klparoth ile Remusat Kırgızları Alman kökenli beş halk arasında sınıflandırıyorlar; diğer âlimler bunların aksine Kırgızların Fin kökenli olduklarına, nihayet diğer alimler de Türk kökenli olduklarına inanıyorlar. Bana göre bugünkü Kırgızların konuştuğu dil tamamen bir Türk lehçesidir. Hatta bu lehçe Altay'da konuşulan büyük lehçeyle benzerlik arz ediyor. Altay'da konuşulan lehçe ile büyük bir benzerlik gösteren Altay'a özgü kısa vurgulu temiz bir Türk lehçesidir. Beni ilk gördüğüm Kara Kırgızlar ve Kazaklar çok kolay anladılar. Çinli yazarların söz ettikleri Yılan Çu şehrinin isminin (Yılan şehri) ispatladığı gibi Yenisey Kırgızları o zamandan beri bir Türk lehçesinde konuşuyorlar.

Kara Kırgızlar iki gruba ayrılıyorlar:

Sağdaki: On

Soldaki: Sol

Sağ kanat altı oymağa ayrılıyor:

Rusya'ya boyun eğmiş olan ve Isık Göl'ün orta kısmı ve Tekes ırmağı arasında göç eden *Bugu* boyu, Bu boyda bana verilmiş olan oymak isimleri aşağıdadır:

Çelek (prens ya da manap adı)

Torgoy

Bapa

Celden (Yelden)

Takabay

Bor

Döölös (az sayıda)

Kongrat (az sayıda),

Monoldur (az sayıda)

Sayak (az sayıda)

Şıkmamat

Kaba

Asan Tukumu

Arık Tukumu (Çin'e bağımlı)

Küçük (Çin'e bağımlı)

Serike (Serke) (Çin'e bağımlı)

Ondu (Çin'e bağımlı)

ve Isık Göl'ün batısında ve kuzeyde göç eden Sarıbagış Boyu (Sarı Rengeyiği). Sarıbagış Boyu Kokand Hanlığına boyun eğmiştir, ama ne zaman Rus askerleri Isık Göl üzerinde görünseler, Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmeye hazırdılar; bununla birlikte, bozkırın bu kısmında Kokand Prenslere karşı onları korumak için Rus güçlerinin olmadığı zaman, Sarı-Bağışlar Hokand Hanlığına haraç ödemeye devam ederler. Bana onlarla ilgili aşağıdaki oymak adlarını verdiler:

Saruu

Kaba

Monguldur (Monoldur)

Şıkmamat

Sayak
 Asık (Azık)
 Döölös
 Kongrat
 Munduz
 Kıtay
 Yetigen (Cetigen)

Solto Boyu Kokand Hanlığına boyun eğmiştir ve Çu ırmağı çevresinde bulunurlar. Onlarla ilgili bana bildirilen oymak isimleri aşağıdadır:

1. Yetigen (Cetigen)
2. Kuşçu
3. Saruu
4. Monguldur (Monoldur)
5. Kıtay
6. Munduz
7. Asık (Azık)

Edigene (Adigene) Boyu, Ancu ırmağında yaşarlar, Kokand hanlığına boyun eğmişlerdir. Oymak isimleri şöyledir:

Döölös
 Saruu
 Koograt (Kongrat)
 Monguldur (Monoldur)
 Munduz
 Sayak
 Kaba
 Şıkmamat

Çon Bağış (Büyük Rengeyiği), Kaşgar'ın batısında yaşıyor. Kokand Hanlığına boyun eğmiştir. Oymak adları:

Ackalu
Toro
Maçak
Üç tamga
Kandabas
Koç Tamga
Kuan-duan

Çerik boyu (asker) Kokand Hanlığına bağlıdır. Oymak adları:

Ak Çubak
Bay Çubak

Sol Kanat Talas ırmağı boyunca göç ederek yaşar ve şu oymaklardan oluşur:

Saruu
Beş Beren
Munduz
Töngtörup
Kutçu
Kurkuren
Yetigen (Cetigen)

Bugu Boyu, on bin yurttan fazladır, Rus bozkırlarının en güneydeki kısmı Tekes Irmağının batısına ve Isık Göl'le Çin sınırı arasında yerleşmişlerdir. Ben onları ilk defa ziyaret ettiğimde tamamen Rusya'ya boyun eğmişlerdi. Bu toprakların sahiplenmesine hâlâ Çin tarafında rıza gösterilmemektedir, zira bu iki büyük imparatorluk arasındaki sınır şimdiye kadar kesin olarak çözülmüş değildir; ama şimdiye kadar bu topraklar hepsi kendi isteği ile Rus hâkimiyetine girmiş olan göçebelere ait olduğu için, Ruslar en azından şimdilik onlara kazanılmış toprak gibi bakmıyorlar. Bu meseleyi çözüme kavuşturmak için Saint-Peterburg ve Çin Hükümetleri tarafından bir

komisyon atanmıştı, ama Çinliler şüphesiz delegelerinin işini kolaylaştırmak ve bu bölgenin halklarına Büyük imparatorluklarının gücünü kabul ettirmek için ilkbaharda Isık Göl'e 1000 kişilik bir askeri birlik gönderdi. Ama, Rus ordusundan iki yüz kişilik bir Rus hazır kuvvetinin yaklaşmasıyla aceleyle geri çekildiler ve Toksoba Bi'ye bağlı olan Serikelerden ve Odunlardan, Küçüklerden, Arık-Tokumlardan küçük bir oymak grubunu kendileriyle birlikte götürdüler.

Kara Kırgızlar, Büyük Orda'nın Kazakları gibi Rusya'ya hiç nakdi vergi ödemediler; Kırgızlar müfrezelerin ve askeri birliklerin erzaklarını taşımak için sadece at ve deve vermekle yükümlü tutuldular. Kara Kırgızlar ve Büyük Orda için askeri yöneticisi Vernoy'da (Almatı) oturuyordu. Bu komutanın sadece Bi veya Manaplara karşı şikâyetleri yargılamak ve Kırgızlar arasında barışı sürdürmek, diğer Ordalar arasındaki anlaşmazlıkları çözmekten başka görevi yoktu. İç idare bu sonuncuların (Manaplar ve Biyler) elindeydi, bunlar genellikle hayat boyu görevlendirilmiş⁶ basit memurlardı, Kırgızların bana defalarca söylediğinin aksine bunların Manapları (soylu kişi) hepsi Çelek ailesine mensupturlar ve Kazak sultanları gibi miras hakkına sahiptirler.

Bu Bi'lerden her biri belirli sayıda ailelerin yönetimine sahipti; Görevleri ailelerin idari ve hukuki işlerini yerine getirmektir. Kurultayda bir araya gelebilirlerdi, ama sadece farklı Bi'lere bağlı tebanın işlerini ele almak için ya da genel bir meselenin çözümü için. Bu kurultaylar Aga Manap (Büyük Manap) tarafından idare edilirdi, bu Manap resmi yasalara göre hiçbir güce sahip değildi ve Bi ve Manapların yardımı olmadan hiçbir şey yapamazdı. Bütün bu görevlilerin atanması Rus hükümeti tarafından yapılırdı, birkaç yıl hizmetten sonra onlara madalyalar, süvari subayı unvanı rütbeleri verilirdi. Aga Manap genellikle binbaşısıdır.

Aga Manap Kaçıbay'ın öldüğünde hükümet şüphesiz çok genç bulduğu için Manaplık görevini vermeyi reddetti ve onun yerine bu görevi Bi'lerin himayesini zayıflatmak ve onların yardımı olmadan inisiyatif kullanmak isteyen, seçilmesinde etken olan çok sert ve haşin karakterli bir insan olan Savi-Bek'e verdiler. Ertesi ilkbaharda sonuç alındı, bazı boylar derhal yatıştırıldı, uygun bir şekilde, Isık Göl'den Çinlileri kovan Kazak birliklerinin varlığı hemen karışıklıkları yatıştırdı ve bugün huzur tamamen sağlanmıştır.

İstikrarlı bir meşru hükümetin çıkarları bu uzak boylar arasında şimdiden kendini hissettiriyordu. Kırgız karakterine özgü sertlik bazen kendini bu mutlu etkiye bırakmış gibi görünüyordu ve tüccarların anlattıklarına göre Bugularla bu bakımdan

hemşeri oldukları açıkça görünüyordu. Bu boyun Büyük Orda'ya karşı başlattığı savaş aşağı yukarı bitmiştir. Hala her iki tarafta da görünen yağmalama eylemleri Kazak Sultanları ve Kırgız Bi'lerinden oluşan bir çeşit mahkeme tarafından uzlaştırılmıştır. Sarıbağışlar ve Bugular arasında düşmanlıklar hala devam ediyor ama savunmaya çekildiler ve ticaret kervanları hemen hemen güvenlik içinde ülkelerde dolaşıyorlar.

Kırgızlar evlerinin tanzimiyle Kırgızların savaşçı bir halk olarak kaldıklarını göstermektedir. Üç Orda'nın Kazakları bozkırın uçsuz bucaksız alanları üzerine yurtlarını yaydılar ve aynı yerde yirmi yıldan fazla kaldıkları nadirdir. Kırgızlar, aksine yurtlarını metrelerce oluşturduklar bir çizgi üzerinde aynı vadiye sıralarlar. Onlarda asla ayrı yurtlar görülmez. Eğer düşmanlar karşılıklarına çıkarsa binlerce kişi sürülerini korumaya hazırdılar.

Ülkenin devasa tabiatı bu yerleşme şekline müsaade eder. İçine aldığı dağlar silsilesi arasında, binlerce hayvanı besleyen yeşil örtüyle kaplı geniş platolar uzanır.

Kırgızlar kapalı, sert ve haşindir, ama Kazaklardan daha saf ve açık yüreklidir. Savaşır ama çalmazlar. Kırgız için konukseverlik kutsaldır, asla bir misafiri soyup soğana çevirmezler. Oturdıkları ülkenin tabiatından farksızdırlar, aynı şekilde onlarda tek ve aynı tipte karakter bulunur ve her yerde hiç değişmeyen yeşillikleri sonsuza yayılan düzlükler, sürekli karlarla örtülü dev dağlar silsileleri bulunur. Zengin fakirden efendi hizmetçiden ayırt edilemez. Birbirleri ve diğerleri aynı eğitimi alırlar, düşünceleri aynı gelişir, yurtları, elbiseleri aynıdır, sadece zenginlerin yurdu daha geniş, elbiseleri daha süslüdür.

Kazakların büyük bir kısmında olduğu gibi Kırgızlar da sadece görünüşte Müslümandırlar. Yani başlarını tıraş ettirirler, kan yememek için hayvanı keserler, domuza karşı büyük bir tiksinti duyarlar. Çok evlilik onlarda yaygındır, ama kadınlar erkeklerden kaçmazlar. Abdest almadan önce ve yemekten sonra zaman zaman birkaç Arapça söz söylerler ve yemek bittiği zaman elleriyle sakallarını sıvazlarlar. Bütün dini vecibeleri yerine getirmeleri bundan ibarettir. Dua etmezler, camileri, imamları yoktur, dinlerinin temel kaideleri hakkında en ufak bir fikre sahip değillerdir ve gerçek inanlara özgü fanatizmi onlar arasında aramak boşunadır.

Kırgızların müziğe karşı müthiş bir kabiliyetleri var. Özellikle biri trampet diğeri keman çalan gerçekten seçkin bazı sanatçıları evlerinde dinlemek fırsatı elde ettim. Özellikle oldukça hoş nağmeleri enstrümanında uygulayan kemancı, dikkate değer bir uyumla ve ilhamla çalışıyordu.

Kırgızlar iki telli bir tür gitarın eşliğinde söyledikleri çok sayıda şarkıdan oluşan bir repertuara sahiptirler; ama şarkılarının çoğu sadece irticalen söylenmiş sözlerdir ve irticalen konuşan Kırgızlar bütün bayramlara davet eden komşuları Kazaklar nezdinde de ünlüdürler. Mısralar çok net, çok temizdir. Birkaç izleyiciye doğru yönelerek şakalarla konuları çeşitlendirmek ve verilen konu üzerinde ne arama ne de tereddüt etme olmaksızın uzun şarkıları irticalen söylerken onları dinlemek son derece ilginçtir. Öyle ki, şarkılar biterken her taraftan onlara hediyeler getirirler ve asla elleri dolmadan evlerine dönmezler.

Kırgızlarda Manas adlı şiir gibi güzel bir şey var, bunun bir kısmını ben yazıya geçirdim. Bu şiir gibi şey, şiirsel özgünlükten ve güzellikten yoksundur; ama ondan detaylı olarak burada bahsetmek beni çok uzaklara götürecektir. Millilik tarzına gelince, Kırgız Sultanı Valihanov onun hakkında ne söylerse söylesin, onda Avrupalı hiçbir şey bulamıyorum.

Bütün göçebeler gibi, Kırgızlar da sanki varoluşlarının tek vasıtası gibi kabul ettikleri hayvan yetiştirmekle meşgul olurlar. Sürüleri onları sık sık yer değiştirmeye mecbur eder Sıcakların ve sineklerin hayvanlara çok acı verdiği yazın Karkara(Karkara)'den Tekes'e kadarki alanlarda yerleşirler. Kışın doğuya dönerler ve Isık Göl boyunca yaşarlar. Kırgızların besledikleri başlıca hayvanlar atlar, develer, koyunlar, keçiler öküzler ve ineklerdir, ama atlar koyunlar, develer ve boynuzlu hayvanlara göre daha çoktur. Boynuzlu hayvanları ve develeri sadece özel işleri için beslerler. Halbuki, koyun Kokand ile ticaretlerinin temel eşyasını oluştururken, Ruslara da oldukça büyük miktarda at satarlar.

Hayvanlar sadece yazlık yiyeceklerle beslenirler. Nispeten çok az et yerler özellikle de koyun eti. Atları sadece büyük bayramları için keserler, öküzden tiksindirler. Beslendikleri mayalanmış olmasına karşın sadece değişik biçimlerdeki süttür. Asya göçebelerinin en çok beğendiği içki kısırac sütünden yapılan "kımız"dır. Kımız hayat suyu (içki) dur, Kırgızların çoğu bütün yaz boyunca kımızla sarhoş olur. Bütün Moğol göçebeleri ve Altay sakinlerinde olduğu gibi dinleri bu içkiyi yapmalarına engel değildir.

Tarım Kırgızlarda sadece ikinci bir meşguliyettir; bununla birlikte onlar komşuları Kazaklardan daha çok kendilerini tarıma verirler. Kış günlerini geçirdikleri çevrede (Isık Göl'de) köleler /çok küçük bir kısmı) ya da işçilerle uçsuz bucaksız toprakları ekip biçerler. Boylar ve oymaklar dağlarda olduğu sırada onlar Isık Göl bölgesinde

kalırlar. Bu işçiler rehin alınmamışlardır, ama bir kısmı belli bir yiyecek üretirler. Yazın uzun süren kuraklıklarda çok emek isteyen arklar yardımıyla tarlalarını sulamaya mecbur olurlar. Sonbaharda toplanan ürün kışın yenir.

Bu halklarda endüstri son derece sınırlıdır. Deve tüyüyle yapılan kumaş dokuması ve şapka yapımı sonradan sağlam bir gelişme göstermiştir ve genel olarak aşağı yukarı aynı şekilde kullanılmıştır. Diğer bütün meslekler, meselâ demircilik ve gümüşçülük çok az sayıda kişiler tarafından icra edilmiş ve zamanla unutulmuştur.

Kırgızların ihtiyaç duyduğu bütün ürünler tüccarlar tarafından sağlanmaktadır. Kokand ve Buhara pamuk veya ipek kumaşlarla ve koyun değişimi ile bütün hazır giyimlerini karşılamaktadır. Ruslar onlara Kulca'dan satın aldıkları çakmak, çay, çaydanlık, küçük kazan gibi mutfak eşyaları getirirler. Ama, Kırgızlar komşularına hayvanlarını getirirken asla bu değişimi suistimal etmezler. Bütün malları onlara getirmek lazım, sonuçta her şeyin değerinin iki katını öderler.

Bu alelacele hazırlanmış genel özette görülüyor ki, bu halkın bugünkü kültür düzeyi hiçbir ilerleme göstermeksizin, sersemleştirilmiş bir halk düzeyinde kalmış, belki bin yıl önce buldukları yerdekinden çok aşağıdır.